


АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.721

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.3.10>

Вікторія Вікторівна Абламська,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем
протидії злочинності (науковий співробітник);*

 <https://orcid.org/0000-0002-2415-7235>,
e-mail: ablamskaviktoria@gmail.com

**НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ
ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ У СВІТЛІ МІЖНАРОДНОГО
ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

Здійснено аналіз нормативного забезпечення права на свободу та особисту недоторканність відповідно до міжнародного і національного законодавства. Наголошено на тому, що право на свободу та особисту недоторканність є природним, невід'ємним і фундаментальним правом кожної людини, у зв'язку з чим гарантовано міжнародно-правовими актами та імплементовано в національне законодавство України. Водночас указане право не є абсолютним, з огляду на що в порядку та випадках, передбачених законодавством, може бути обмежено.

Ключові слова: міжнародно-правові акти, національне законодавство, право на свободу та особисту недоторканність, обмеження прав.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Увесь період розвитку та подальшого вдосконалення системи прав, свобод і законних інтересів людини нерозривно пов'язаний зі становленням держави як регулятора суспільних правовідносин. Водночас історичний шлях державотворення сучасних країн світу, зокрема України, має притаманний тільки їм напрямок розвитку, що безпосередньо стосується державного устрою, судової та законодавчої влади [1, с. 9]. Проголосивши себе незалежною, Україна прагне рухатися в напрямку розвитку демократичних, правових основ, запроваджуючи міжнародно-правові стандарти у сфері захисту прав і свобод людини, а також удосконалюючи національне законодавство з урахуванням засади (принципу) верховенства права. Пріоритетність такого напрямку безпосередньо відображено у ст. 1 Конституції України, в якій проголошено, що Україна є суверенна і незалежна,

демократична, правова держава¹. Сьогодні в кожній правовій державі світу забезпечення прав і свобод людини є пріоритетним напрямком її діяльності та розвитку. Зазначена теза знаходить своє відображення у приписах ст. 3 Конституції України, в якій закріплено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Саме така філософія захисту прав і свобод кожної людини закладена у відповідних положеннях Конституції України як Основному Законі нашої держави. Призначення цього положення полягає в тому, щоб визначити основний соціальний вектор у взаємовідносинах між людиною і державою, що закладено у змісті преамбули Загальної декларації прав людини, чим власне і має обумовлюватися відповідність конституційних приписів міжнародним стандартам прав людини [2, с. 19]. І це слід визнати суттєвим кроком на шляху до нормативного забезпечення прав і свобод кожної людини, адже ті збройні конфлікти, яких зазнав світ, змусили людство переосмислити значення та важливість основоположних прав і свобод. Відтак у наш час питання захисту прав і свобод людини – це фундаментальна концепція, що є пріоритетною для міжнародного співтовариства в напрямку гарантування безпеки та життєдіяльності суспільства. Захист прав і свобод людини має здійснюватися у всіх вимірах та сферах суспільного життя, особливо коли йдеться про обмеження або навіть позбавлення права на вільне переміщення особи (свободу переміщення) [3, с. 37].

Стан дослідження проблеми

Проблеми сутності та забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність досліджували такі вчені, як Ю. М. Грошевий, О. І. Коровайко, М. М. Короткий, О. П. Кучинська, А. М. Лобойко, В. І. Маринів, В. В. Назаров, В. Т. Нор, В. С. Олійник, Д. В. Сімонович, В. М. Тertiшник, В. Г. Уваров, А. Д. Удалова, О. Г. Яновська та інші. Проте, незважаючи на значний внесок цих та інших дослідників у розвиток наукової думки щодо забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність, донині існують проблемні питання, що потребують вивчення. При цьому напрацювання відповідних шляхів усунення законодавчих прогалин і суперечностей, що виникають під час забезпечення цього права, неможливе без аналізу нормативного визначення його гарантування.

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 15.09.2020).

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в з'ясуванні нормативного підґрунтя забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у контексті вимог міжнародно-правових актів та законодавства України.

Задля досягнення поставленої мети необхідно виконати такі *завдання*: 1) проаналізувати норми міжнародно-правових актів, якими гарантовано права на свободу та особисту недоторканність, а саме положення міжнародних договорів, які ратифіковані Верховною Радою України; 2) здійснити огляд нормативних приписів національного законодавства в контексті забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, зокрема Конституції України, що має найвищу силу, у зв'язку з чим закони та інші нормативно-правові акти повинні ухвалюватися виключно на її основі та відповідати їй.

Наукова новизна дослідження

Проведено системне дослідження, яке спрямовано на узагальнення нормативного забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, що гарантовано нормами міжнародного і національного законодавства.

Виклад основного матеріалу

Як свідчать реалії сьогодення, у практичній діяльності держаних органів і посадових осіб непоодинокими є випадки порушення права на свободу та особисту недоторканність. У зв'язку з цим важливим напрямком діяльності судових і правоохоронних органів є застосування позитивного досвіду зарубіжних країн з точки зору не тільки індивідуального захисту прав і свобод людини, а й поділу компетенцій між європейськими і національними органами. При цьому вирішальним має бути той факт, що демократичні основи, закріплені та гарантовані різними міжнародно-правовими актами, лише розширюються. Наочним свідченням цього є те, що більш як 800 мільйонів людей з понад 40 європейських країн сьогодні отримали можливість звернутися до міжнародних судових органів за захистом своїх прав і свобод, які були порушені. Зокрема, серед основоположних і невід'ємних прав кожної людини є право на свободу та особисту недоторканність, з огляду на що проблема його забезпечення постійно знаходиться в полі зору науковців, правозахисників і практиків. Особливо гостро це питання постає щодо правової регламентації меж вказаного права, і особливо тих сфер державної діяльності, де втручання в особисті права і свободи людини пов'язано із застосуванням заходів примусового характеру, насамперед таких як затримання, обрання запобіжних заходів тощо.

Наразі Україна ратифікувала основні міжнародно-правові акти у сфері захисту прав і свобод людини, тим самим взявши на себе обов'язок їх забезпечення, в тому числі права на свободу та особисту

недоторканність. Більше того, уряд кожної держави, ратифікувавши відповідний міжнародний документ у сфері захисту прав і свобод людини, має неухильно дотримуватися його вимог. Якщо ж права і свободи людини якимсь чином були порушені, то на законодавчому рівні має бути передбачений ефективний правовий механізм їх відновлення, зокрема гарантування компенсації за понесену моральну шкоду.

Що ж стосується України, то для ефективного забезпечення права на свободу та особисту недоторканність Верховною Радою України були ратифіковані такі основоположні міжнародні акти, як Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.¹ (далі – Загальна декларація 1948 р.), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.² (далі – Конвенція 1950 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р.³ (далі – МПГПП) тощо.

Ратифікація міжнародних документів у сфері захисту прав і свобод людини позитивно вплинула на вдосконалення національного законодавства України. Свідченням цього є положення Конституції України, до яких імплементовано відповідні вимоги стосовно забезпечення права на свободу та особисту недоторканність. Безумовно, це має важливе значення, оскільки конституційні приписи визначають нормативний шлях розвитку й життєдіяльності суспільства в цілому. До того ж ухвалені закони в жодному разі не мають суперечити Основному Закону. Тому під час тлумачення та застосування тієї чи іншої норми Конституції України, виходячи з конкретної ситуації, державні органи та посадові особи не мають порушувати основоположні права і свободи людини.

На підставі проведеного аналізу конституційних джерел В. С. Олійник дійшов висновку про те, що: а) право особистої недоторканності людини має природний характер; б) правове закріплення меж особистої недоторканності здійснюється в інтересах кожної людини; в) недопущення незаконного фізичного та психічного впливу на особу щодо її недоторканності з боку владних державних структур є

¹ Загальна декларація прав людини : від 10.12.1948 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 15.09.2020).

² Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-vr> (дата звернення: 15.09.2020).

³ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 15.09.2020).

гарантією реалізації названого права; г) пошук шляхів гарантування особистої недоторканності людини належить до періоду централізації влади монарха та початку буржуазних революцій. З урахуванням цього право на особисту недоторканність В. С. Олійник визначив таким чином: історично обумовлена, що має міжнародно-правовий характер, гарантована державою та закріплена нормами Конституції України і деталізована в поточному законодавстві природна можливість кожного (людини і громадянина) діяти чи утримуватися від дій з власної волі, не порушувати при цьому прав і свобод інших людей та користуватися особистою недоторканністю, тобто не бути безпідставно затриманим, заарештованим чи триматися під вартою у кримінальному, адміністративному (матеріальному і процесуальному) та оперативно-розшуковому напрямах діяльності та претендувати на відшкодування збитків при порушенні права [4, с. 5–6].

Забезпечення досліджуваного права гарантовано ст. 29 Конституції України, де безпосередньо закріплено: *«кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника. Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого»* (курсив – авт.).

Для практичної правореалізації наведених вимог важливе значення мають зобов'язуючі норми ст. 68 Конституції України, в якій встановлено, що кожен повинен неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права та свободи, честь і гідність інших людей. Така вимога спрямована на регулювання суспільних відносин, а держава бере на себе обов'язок їх підтримувати, зокрема шляхом заборони порушувати права і свободи інших громадян. В іншому разі державні органи та посадові особи зобов'язані відреагувати на відповідні правопорушення, в тому числі застосувавши примусові заходи. Згідно з абз. 2 ст. 29 Конституції України, *«у разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання її не в'язано вмотивованого рішенням суду про тримання під вартою»* (курсив – авт.).

Відтак наведені конституційні положення цілком узгоджуються з вимогами, які встановлені в міжнародно-правових актах стосовно можливого обмеження права на свободу та особисту недоторканність. Тому варто розуміти, що право на свободу та особисту недоторканність не є абсолютним, адже в порядку та випадках, передбачених законом, може бути обмежено. І це, з точки зору вимог міжнародно-правових актів, у жодному разі не є порушенням, а своєрідною реакцією з боку держави на вчинення протиправних дій (бездіяльності).

Отже, конституційні положення корелюються з вимогами міжнародно-правових актів щодо гарантування права на свободу та особисту недоторканність, а саме з:

– положеннями Загальної декларації 1948 р., якою гарантовано, що «кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність» (ст. 3); «ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання» (ст. 9);

– вимогами ст. 5 Конвенції 1950 р., де встановлено, що «кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом». Крім того, порівняно з іншими міжнародними документами, Конвенція 1950 р. містить ще більш високий стандарт цього права, зобов'язуючи повідомляти причини арешту та суть обвинувачення «зрозумілою мовою» [5, с. 76];

– статтею 9 МПГПП, в якій проголошено, що «кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути піддано свавільному арешту чи триманню під вартою. Нікого не може бути позбавлено волі інакше, як на підставах і відповідно до такої процедури, які встановлено законом».

Слід відзначити, що в контексті тлумачення вимог ст. 5 Конвенції 1950 р. Європейський суд неодноразово наголошував на тому, що це право має важливе значення в «демократичному суспільстві» відповідно до змісту Конвенції. Його ключова мета – запобігати довільним або необґрунтованим позбавленням волі. Всі особи мають право на захист цього права, тобто не бути позбавленим свободи, за винятком умов, визначених п. 1 ст. 5 Конвенції. Перелік таких винятків є вичерпним і лише вузьке їх тлумачення узгоджується з метою ст. 5 Конвенції, а саме – забезпечити, щоб ніхто не був безпідставно позбавлений волі¹. Тобто передбачені національним законодавством

¹ Case of Winterwerp v. The Netherlands : judgment of 24 October 1979 // HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57597> (дата звернення: 15.09.2020); Case of Weeks v. The United Kingdom : judgment of 2 March 1987 // HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57594> (дата звернення: 15.09.2020); Case of Amuur v. France : judgment of 25 June 1996 //

можливі обмеження цього права мають відповідати приписам п. 1 ст. 5 Конвенції та в жодному разі не виходити за її межі, тобто узгоджуватися з її цілями. З приводу цього Європейський суд також підкреслив, що будь-яке позбавлення волі повинно бути не лише здійснено відповідно до матеріальних та процесуальних норм національного законодавства, але й повинно однаково відповідати самій меті ст. 5 Конвенції, зокрема захисту особи від свавілля¹.

З огляду на викладене підтримаємо позицію О. П. Кучинської з приводу доцільності розширеного тлумачення змісту принципу свободи та особистої недоторканності. Вказаний принцип є широким за своїм змістом правовим положенням, яке відображає відносини між державними органами і посадовими особами та особою, за яких в останньої існує реальна можливість: вільного вибору форм поведінки в межах чинного законодавства; бути захищеною від будь-яких незаконних обмежень її індивідуальної свободи, фізичної та психічної недоторканності; користуватися правом державного захисту в разі виникнення незаконних посягань на свободу та особисту недоторканність [6, с. 88]. Відтак дія нормативних вимог ст. 5 Конвенції 1950 р. поширюється на всі сфери суспільних відносин, де можливе обмеження прав і свобод людини, зокрема це стосується адміністративного затримання, застосування примусових заходів у кримінальному провадженні тощо. В цьому аспекті слід підтримати твердження Д. В. Сімоновича, що з огляду на винятковість обмеження права на свободу і особисту недоторканність можливий паритет між ними буде знайдений лише за умови дотримання дотриманні таких вимог: 1) застосування обмеження тільки до осіб, процесуальний статус яких прямо встановлено законом; 2) наявність підстав і умов, передбачених законом; 3) наявність рішення відповідних посадових осіб, у випадку, коли це передбачено законом; 4) відповідність обсягу обмежень прав особи існуючій необхідності, зумовленій конкретними обставинами; 5) дотримання меж «застосування» і меж «інтенсивності»; 6) досягнення мети, заради якої недоторканність особи обмежується [7, с. 74]. Тобто, як цілком справедливо відзначає К. Д. Волков, питання забезпечення прав людини безпосередньо пов'язані з наявністю дієвого механізму їх забезпечення [8, с. 118]. Водночас на шляху створення дійсно дієвого правового механізму забезпечення прав і

HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57988> (дата звернення: 15.09.2020); Case of Grabowski v. Poland : judgment of 30 June 2015 // HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155716> (дата звернення: 15.09.2020).

¹ Case of Chahal v. The United Kingdom : judgment of 15 November 1996 // HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58004> (дата звернення: 15.09.2020).

свобод людини законодавцю, в першу чергу, необхідно узгодити понятійно-термінологічний апарат, що вживається в чинному законодавстві України. Наприклад, у ст. 29 Конституції України закріплено, що «у разі нагальної необхідності запобігти злочинів чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід ...». З аналізу цього конституційного положення вбачається, що тримання особи під вартою є тимчасовим запобіжним заходом. При цьому, виходячи зі змісту ст. 183 КПК України, бачимо, що тримання особи під вартою є винятковим запобіжним заходом, а не тимчасовим, а згідно з ч. 2 ст. 176 КПК України саме затримання особи є тимчасовим запобіжним заходом.

Висновки

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що необхідність запровадження в національному законодавстві гарантій забезпечення права на свободу й особисту недоторканність, а також законних випадків його обмеження обумовлено такими чинниками. По-перше, без застосування примусових заходів не завжди можливо протидіяти незаконним діям і протиправній поведінці правопорушника. По-друге, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, виявлення особи, яка його вчинила, та притягнення її до відповідальності здебільшого супроводжуються обмеженням прав і свобод людини. Водночас у практичній діяльності обмеження права на свободу та особисту недоторканність пов'язано з такою проблемою, як законність, правомірність та заборона свавілля з боку державних органів. Зазначене пов'язано з примусовістю здійснення обмеження вказаного права, оскільки це має місце поза волею та бажанням особи.

Список бібліографічних посилань: 1. Даль А. Л., Абламський С. Є. Тримання під вартою як запобіжний захід у кримінальному провадженні : монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Панов, 2017. 238 с. 2. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. правових наук України. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с. 3. Nguindip N. C. The Right to Freedom of Movement and the Protection of Refugees in Cameroon: What Prospect for Implementation? *Journal of Human Rights Law and Practice*. 2018. Vol. 1, Iss. 2. Pp. 37–45. 4. Олійник В. С. Конституційне право людини на особисту недоторканність і його забезпечення органами внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2006. 20 с. 5. Кучинська О. П. Засада кримінального провадження забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у світі міжнародних стандартів у галузі прав людини. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 74–79. 6. Кучинська О. П. Принципи кримінального

провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 288 с. **7.** Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : монографія. Харків : Ника Нова, 2011. 272 с. **8.** Волков К. Д. Забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність під час застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 245 с.

Надійшла до редколегії 19.09.2020



Ablamska V. V. Normative Provision of the Right to Liberty and Integrity of the Person in the Light of International and National Legislation

The normative provision of the right to liberty and integrity of the person in the light of international and national legislation has been studied. The provisions of generally recognized international legal acts guaranteeing the right to liberty and integrity of the person have been provided. At the same time, there are also convention regulations, which provide cases of possible restriction of the researched right, and we note that such a right is not absolute in this regard. It has been determined that the norms of the Constitution of Ukraine, which regulate the right to liberty and integrity of the person, comply with international legal acts.

Particular attention has been paid to the analysis of the decisions of the European Court of Human Rights, which emphasize the importance of this right, especially in the context of interpreting the requirements of the Art. 5 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950. In this regard, it has been emphasized that any restriction of the right to liberty and integrity of the person must comply with the provisions of paragraph 1 of the Art. 5 of the said Convention and in no case go beyond its limits, i.e. to be consistent with its purposes (objective). In case of the violation of this right, a person can apply for the protection of his violated rights to the European Court of Human Rights.

Taking into account scientific points of view, analysis of the relevant provisions of international and legal acts and national legislation, the author has clarified that the right to liberty and integrity of the person is a natural, inalienable and fundamental right of every human being. In this regard, each Member State, having ratified an international treaty guaranteeing the right to liberty and integrity of the person, is obliged to establish an effective legal mechanism for the protection of such a right in national law.

Key words: international and legal acts, national legislation, right to liberty and integrity of the person, restriction of the rights.

